

महिला आरक्षण आणि सुरक्षा

खराटे राजू दिपक

मु. पो. शेलूद, ता. भोकरदन जि. जालना. 431132

Corresponding Author - खराटे राजू दिपक

DOI - 10.5281/zenodo.10952014

प्रस्तावना:

महिलांना आरक्षण दिले नसते तर महिला फक्त चूल आणि मूल हेच काम करत असत्या परंतु त्यांना शिक्षण दिल्या मुळे त्या आज राष्ट्रपति पदा पर्यन्त पोहचल्या आहे असे आपणाला दिसून येत आहे. महिलांना प्रथम आरक्षण भारत देशात कर्नाटक राज्याने प्रथमच १९८० मध्ये जिल्हा परिषदेमध्ये महिलांसाठी २५% जागा आरक्षित केल्या. असा कायदा केल्यानंतरच्या पहिल्या निवडणुकीत अनेक जागा रिकाम्या राहिल्या कारण अशा महिला आरक्षित जागांवर उभे रहाण्याची संधी घेणाऱ्या महिलाच नव्हत्या. १९८७ मध्ये ओरिसाने महिलांसाठी ३३% आरक्षण केले. केंद्र सरकारने ७३ वी घटना दुरुस्ती करून जेव्हा महिला आरक्षण लागू केले, त्यापूर्वीच या राज्यांनी त्या दिशेने जाणारी पावले टाकली होती. हे २००९ मध्ये पंचायतींमधील एकूण जागांपैकी महिलांना ५० टक्के आरक्षण देण्यासाठी लोकसभेत घटना (११० वी दुरुस्ती) विधेयक सादर करण्यात आले होते. परंतु, हे विधेयक मंजूर होऊ शकले नाही. परंतु, त्याआधी २००६ मध्ये मुख्यमंत्री नितीश कुमार

यांच्या नेतृत्वाखाली बिहारमध्ये ५० टक्के महिला आरक्षण देण्यात आले होते. पोलिस स्टेशनमध्ये येणारी मुलगी, महिला यांना धीर मिळावा, आपल्यावर झालेल्या अत्याचार कोणतीही भीती, संकोच न बाळगता पोलिसांना तिला सांगता यावा यासाठी प्रत्येक पोलिस स्टेशनमध्ये तिच्या मदतीसाठी महिला सुरक्षा समिति आवश्यक असते. ज्यांना पूर्वी महिला दक्षता समिति असे संबोधले जायचे.

नोकरी:

सरकारी आणि सार्वजनिक क्षेत्र दोन वेगवेगळ्या श्रेणीतील आरक्षणाच्या टक्केवारीवर आधारित नोकरी साधकांना नियुक्त करेल 1: आरक्षण श्रेणी (SC, ST, OBC, EWC आणि इतर अल्पसंख्याक) 2: खुला प्रवर्ग (सामान्य, SC, ST, OBC, EWC आणि इतर अल्पसंख्याक) . भरती करताना, महिलांसाठी 33% आरक्षणासह आरक्षण श्रेणीला प्रमुख प्राधान्य दिले जाते, इतर अल्पसंख्याक महिला, एसटी महिला, एससी महिला, एसटी पुरुष, एससी पुरुष, ओबीसी महिला,

ओबीसी पुरुष, ईडब्ल्यूएस महिला, ईडब्ल्यूएस पुरुष यांना नियुक्त करताना प्राधान्य दिले जाते. आणि नंतर खुल्या प्रवर्गाचा विचार केला जाईल. खुल्या प्रवर्गातील गुणवत्तेवर आधारित सरकारी आणि सार्वजनिक क्षेत्रातील भरती आणि येथे आणखी एक विसंगती म्हणजे, नोकरीत प्राधान्य दिले जाईल: इतर अल्पसंख्याक महिला, एसटी महिला, एससी महिला, एसटी पुरुष, एससी पुरुष, ओबीसी महिला, ओबीसी पुरुष, ईडब्ल्यूसी महिला, EWC पुरुष आणि नंतर सामान्य जर ते समान पात्रता असतील (उदाहरणार्थ समान गुण किंवा रँक). सरकारी नोकऱ्यांमध्ये अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीसाठी विशेष भरतीचा ऐतिहासिक उपक्रम केरळमध्ये 1972 मध्ये वेल्ला एचरन यांनी सुरू केला होता. इंद्रा साहनी अँड

शिक्षण :

विद्यापीठे आरक्षणाच्या टक्केवारीच्या आधारे दोन वेगवेगळ्या श्रेणींमध्ये जागा वाटप करतात 1: आरक्षण श्रेणी (SC, ST, OBC, EWC आणि इतर अल्पसंख्याक) 2:खुला प्रवर्ग (सामान्य, SC, ST, OBC, EWS आणि इतर अल्पसंख्याक). वाटपामध्ये, आरक्षण प्रवर्गाला दिलेले प्रमुख प्राधान्य ज्यामध्ये महिलांसाठी 33% आरक्षण समाविष्ट आहे, वाटप करताना प्राधान्य इतर अल्पसंख्याक महिला, एसटी महिला, एससी महिला, एसटी पुरुष, एससी पुरुष, ओबीसी महिला, ओबीसी पुरुष, EWC महिला, EWC पुरुष आणि त्यानंतर खुल्या प्रवर्गाचा विचार केला

अदर्स वि. युनियन ऑफ इंडिया खटल्यातील 1993 च्या सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयात असे म्हटले आहे की नोकरीतील पदोन्नतीमधील आरक्षण हे "असंवैधानिक" आहे किंवा राजकीय घटनेनुसार नाही परंतु ते पाच वर्षे चालू ठेवण्याची परवानगी दिली आहे. १९९५ मध्ये, अनुसूचित जाती/जमातींसाठी पदोन्नतीमध्ये आरक्षण चालू ठेवण्यासाठी पाच वर्षांचा कालावधी संपण्यापूर्वी कलम १६ मध्ये सुधारणा करण्यासाठी ७७वी घटनादुरुस्ती करण्यात आली. आरक्षणाद्वारे पदोन्नती मिळालेल्या SC/ST उमेदवारांना परिणामी ज्येष्ठतेचा लाभ देण्यासाठी 85 व्या दुरुस्तीद्वारे त्यात आणखी बदल करण्यात आला.

जाईल. सरकारी विद्यापीठे याद्वारे प्राधान्यक्रमानुसार वाटप करतील: इतर अल्पसंख्याक महिला, एसटी महिला, एससी महिला, एसटी पुरुष, एससी पुरुष, ओबीसी महिला, ओबीसी पुरुष, ईडब्ल्यूसी महिला, ईडब्ल्यूसी पुरुष आणि त्यानंतर प्रवेश परीक्षा शुल्कासाठी विचाराधीन सर्वसाधारण आणि आरक्षण टक्केवारी कट ऑफ मार्क्स, जागा वाटपासाठी आणि इतर सरकारी योजनांसाठी देखील लागू. भारतामध्ये SC, ST, BC, OBC, महिला, मुस्लिम आणि इतर अल्पसंख्याकांसाठी विद्यार्थी सहाय्य उपलब्ध आहे. भारतातील केवळ ०.७% विद्यार्थी मदत गुणवत्तेवर आधारित आहेत.

राज्ये:

केंद्र सरकारच्या अनुदानित उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये, उपलब्ध जागांपैकी 22.5% अनुसूचित जाती (SC) आणि अनुसूचित जमाती (ST) विद्यार्थ्यांसाठी (7.5% ST, 15% SC) साठी राखीव आहेत. ओबीसींसाठी अतिरिक्त २७% आरक्षण समाविष्ट करून ही आरक्षणाची टक्केवारी

४९.५% पर्यंत वाढवण्यात आली आहे . हे प्रमाण संसदेमध्ये आणि सर्व निवडणुकांमध्येही पाळले जाते जेथे विशिष्ट समुदायातील लोकांसाठी काही मतदारसंघ निश्चित केले जातात (जे परिसीमन आयोगानुसार 2026 मध्ये फिरतील). काही राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये महिलांसाठी आरक्षण आहे जे 5% ते 33.33% पर्यंत बदलते.

प्रत्येक राज्यासाठी आरक्षणाची टक्केवारी						
राज्यकेंद्रशासित प्रदेश/	अनुसूचित जाती	एसटी.	ओबीसी	EWS	इतर आरक्षणे	एकूण
आंध्र प्रदेश	15	6	29	10		60
अंदमान आणि निकोबार बेटे		12	38			50
अरुणाचल प्रदेश		80				80
आसाम	7	15	27	10		59
बिहार	20	2	43	10		75
चंदीगड			27			27
छत्तीसगड	13	32	14	10		69
दादरा आणि नगर हवेली आणि दमण आणि दीव	3	9	27			39
दिल्ली	15	7	27	10		59
गोवा	2	12	27	10		51
गुजरात	7	14	27	10		58
हरियाणा	20		23	10		53
हिमाचल प्रदेश	25	4	20	10		59
झारखंड	10	26	14	10		60
कर्नाटक	17	7	32	10		66
केरळा	8	2	40	10		60
लक्षद्वीप		100				100
मध्य प्रदेश	16	20	14	10		60
महाराष्ट्र	13	7	32	10) 10मराठा १ ((अनाथ)	73
मणिपूर	3	34	17			54
मेघालय		80				80

मिझोराम		80				80
नागालँड		80				80
ओडिशा	16	22	11	10		59
पुद्दुचेरी	16		34			50
पंजाब	29		12	10		51
राजस्थान	16	12	21	10	MBC साठी 5	64
सिक्कीम	7	18	40		20	85
तामिळनाडू	18	1	50			59
तेलंगणा	15	10	29	10		64
त्रिपुरा	17	31	2	10		60
उत्तर प्रदेश	21	2	27	10		60
उत्तराखंड	19	4	14	10		47
पश्चिम बंगाल	22	6	17	10		55

अधिक आरक्षणाच्या मागणीसाठी आंदोलने:

2008 आणि 2010 मध्ये, राजस्थानमधील गुज्जर समाजाने आरक्षणाच्या वाढीव लाभांसाठी ओबीसी ते एसटी (अनुसूचित जमाती) मध्ये पुनर्वर्गीकरण करण्याची मागणी केली . त्यांनी राजस्थानच्या रस्त्यावर हिंसकपणे निदर्शने करण्यास सुरुवात केली आणि अनेक रेल्वे मार्ग रोखले. गुज्जरांवर पोलिसांनी गोळीबार केल्याने पोलिस आणि गुज्जरांमध्ये हिंसाचाराचे चक्र सुरू झाले. या हिंसाचारात ३७ जणांचा मृत्यू झाला होता. त्यांच्या या निर्णयाला राजस्थानमधील मुख्य एसटी समुदाय मीणांनी विरोध केला होता. 2019 मध्ये, गुज्जरांनी 5% आरक्षणाची मागणी केल्याने आंदोलन पुन्हा सुरू झाले आणि यासाठी त्यांनी गाड्या अडवण्यास सुरुवात केली. १९९० च्या दशकापासून जाट ओबीसी दर्जाची मागणी करत आहेत. 2016 मध्ये त्यांनी हा दर्जा मिळावा

यासाठी आंदोलन सुरू केले. यासाठी त्यांनी रस्ते आणि लाईन रोखून निषेध करण्यास सुरुवात केली, परंतु नंतर निदर्शनास हिंसक वळण लागले. दंगली दिल्ली आणि पश्चिम उत्तर प्रदेश आणि अगदी राजस्थानपर्यंत पसरल्या. हिंसाचाराचा केंद्रबिंदू रोथक येथे होता आणि जवळपास ₹34000 कोटी (\$4.8 अब्ज) किमतीच्या मालमत्तेचे नुकसान झाले आणि 30 लोक मारले गेले. दबावापुढे झुकून, हरियाणा सरकारने जाट आणि इतर उच्च जातींसाठी बीसी नावाची एक विशेष श्रेणी तयार केली आणि 10% आरक्षण नियुक्त केले, परंतु हे उपाय न्यायालयात रोखले गेले. 2015 पासून, पाटीदार समाजाने (ज्याला पटेल म्हणून ओळखले जाते) गुजरातमध्ये ओबीसी दर्जा मिळावा यासाठी आंदोलन करण्यास सुरुवात केली. या आंदोलनात हार्दिक पटेलच्या नेतृत्वाखाली राज्यभरात मोठ्या प्रमाणात निदर्शने

करण्यात आली. नंतर यापैकी अनेक निषेध हिंसक झाले, परिणामी राज्यभर संचारबंदी लागू झाली आणि कोर्टवधीचे नुकसान झाले. सरकारशी चर्चा तुटली आणि हिंसाचार पुन्हा सुरू झाला. 2016 मध्ये जाट आंदोलन सुरू झाल्यानंतर, पाटीदार पुन्हा भडकले आणि त्यांनी गुजरातमधून मोर्चा काढला, परंतु अनेक शहरांमध्ये निदर्शने हिंसक झाली आणि रॅपिड ॲक्शन फोर्स पाठवण्यात आले.

जानेवारी 2016 मध्ये, आंध्र प्रदेशातील गार्प समुदायाने मागासवर्गीयांमध्ये वर्गीकृत होण्यासाठी आंदोलने सुरू केली. तुनी येथे गार्प आंदोलकांनी गाड्या पेटवल्याने आंदोलन हिंसक झाले. २०१९ मध्ये, नुकतेच विरोधी बनलेल्या तेलगू देसम पक्षाने EWS आरक्षणामधून गार्प्साठी ५% उप-कोटा ठेवण्याचे विधेयक मांडले. मराठा, महाराष्ट्रातील प्रबळ जात, 1990 पासून ओबीसी दर्जासाठी आंदोलन करत आहेत. 2016 मध्ये कोपर्डी येथे 15 वर्षीय मराठा मुलीवर बलात्कार करून तिची हत्या केल्यानंतर मराठा समाजाने संपूर्ण महाराष्ट्रात मोठ्या प्रमाणात निदर्शने केली. त्यांच्या मागण्यांमध्ये आरोपींना फाशी तसेच राज्याच्या 16% लोकसंख्येच्या मराठा समाजाला आरक्षण मिळावे. 2017 आणि 2018 मध्ये काही रोड ब्लॉक हिंसक झाले, परंतु एकूणच निषेध शांततापूर्ण होता. महाराष्ट्र सरकारने त्यांच्यासाठी 16% आरक्षणासह एक विशेष SEBC (सामाजिक आणि शैक्षणिकदृष्ट्या मागासवर्ग) श्रेणी स्थापन केल्यावर त्यांची मागणी पूर्ण झाली. भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने नंतर

मात्र मराठ्यांसाठी SEBC आरक्षण असंवैधानिक म्हणून घोषित केले. कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा या कायद्याची राज्यात अंमलबजावणी सुरू आहे. या कायद्यान्वये जिल्हा महिला व बालविकास अधिकारी, प्रांतअधिकारी, तहसीलदार, नायब तहसीलदार, गटविकास अधिकारी आणि विस्तार अधिकारी यांना संरक्षण अधिकारी म्हणून घोषित करण्यात आले आहे. राज्यभरातील ही संख्या ३,६२५ इतकी असून यामध्ये २५७ महिला आहेत.

महिला अत्याचार प्रतिबंधक विभाग (PAW) :

महाराष्ट्र (गृहविभाग) शासन निर्णय क्र. पी.पी.ए.१३९४/५/पोल-८ दिनांक २९/०९/१९९५ अन्वये महाराष्ट्र राज्य पोलीस मुख्यालय याठिकाणी महिला अत्याचार प्रतिबंधक विभागाची प्रथमतः स्थापना करण्यात आली. सध्या हा विभाग राज्य गुन्हे अन्वेषण विभाग संगम ब्रिज पुणे याठिकाणी कार्यरत आहे. विशेष पोलीस महानिरीक्षक दर्जाचे अधिकारी या विभागाचे प्रमुख आहेत.

महिला पोलीस कक्ष (महिला सहायता कक्ष):

महाराष्ट्र राज्यामध्ये महिलाविरुद्ध गुन्ह्यास प्रतिबंध करणे, गुन्हे उघडकीस आणणे व गुन्ह्यांचा तपास करणे इ. कामे संबंधीत पोलीस ठाण्याकडून केले जातात. महिलाविरुद्ध प्रकरणे हाताळण्यासाठी सर्व पोलीस ठाण्यामध्ये महिला पोलीस कक्षाची निर्मिती करण्याबाबत पोलीस महासंचालक महाराष्ट्र राज्य, यांनी परिपत्रक पारीत

केले आहे. महिला पोलीस अधिकारी आणि महिला पोलीस कर्मचारी यांची उपलब्धतेनुसार या कक्षामध्ये नेमणूक करण्यात आली आहे. आज पावेतो एकूण १७५ महिला पोलीस कक्ष स्थापन करण्यात आले आहेत.

महिला सुरक्षा समिती:

राज्यातील सर्व पोलीस ठाण्यात व ४५ पोलीस घटकांच्या मुख्यालयात महिला सुरक्षा समिती स्थापन करण्यात आल्या आहेत. या समितीद्वारे संघर्षग्रस्त महिलांना कायदेविषयक सहाय्यता मिळवून देण्याकरिता पोलीसांच्या मध्यस्थिने पूर्ण सहकार्य करण्यात येते. या समितीमध्ये महिला डॉक्टर, महिला वकील, महिला प्राध्यापक, सामाजिक कार्यकर्त्या इत्यादींचा समावेश करण्यात येतो.

सामाजिक सुरक्षा विभाग:

पोलीस मुख्यालयामध्ये सामाजिक सुरक्षा विभाग कार्यरत असून या विभागाकडून महिलावरील अत्याचारासंबंधी गुन्ह्यांचा तपास करण्यात येतो. सध्या अशा प्रकारचे ३३ विभाग कार्यरत आहेत.

विशेष समुपदेशन केंद्र (स्पेशल कौन्सेलिंग सेंटर):

महाराष्ट्र राज्यात आज पावेतो एकूण ९० विशेष समुपदेशन केंद्र पोलीस ठाण्याच्या आवारात कार्यरत आहेत. अशा केंद्रांना स्वतंत्र्य कार्यालय,

प्रसाधनगृह, फर्निचर, दुरध्वनी इत्यादी सर्व सुविधा पोलीस खात्याकडून पुरवण्यात आल्या आहेत. उच्च न्यायालयाच्या निर्देशानुसार हे केंद्र महिला व बाल कल्याण विभागाशी समन्वय साधून काम करते. हे केंद्र विशेष कौटुंबिक वादासंबंधी संघर्षग्रस्त महिलांना सहकार्य करते. शासनाने ५४ नवीन केंद्रास मान्यता दिली आहे.

बसस्थानकातील मदत केंद्र:

न्यायाधीश धर्माधिकारी समितीच्या शिफारसीनुसार महिला व बालकांच्या अनैतिक व्यापारास आळा घालण्यासाठी बसस्थानकामध्ये मदत केंद्रे स्थापन करण्यात आली आहेत.

हेल्पलाईन:

संकटात असणा-या महिलांना मदत करण्यासाठी मुंबई, ठाणे आणि नवी मुंबई या पोलीस घटकांमध्ये टोल फ्रि हेल्पलाईन क्र.१०३ व उर्वरीत महाराष्ट्रासाठी टोल फ्रि हेल्पलाईन क्र. १०९१ सुरू करण्यात आली आहे.

निष्कर्ष:

महिलांना आरक्षण दिल्यामुळे त्यांना आपले जीवन जगण्यासाठी उत्तम पर्याय उपलब्ध झालेला आहे. अन्यथा महिलांना समाजा मध्ये जीवन जगणे अवघड झाले असते. महिला ही सुरक्षा कायदा असल्यामुळे तिला वावरतांना ती न घाबरता समाजा मध्ये पुरुषाच्या सोबत वावरते जर का सुरक्षा कायदा नसता तर ती महिला राजमाता जिजाऊ

मासाहेब, राजमाता अलिल्याबाई होळकर, क्रांति ज्योति सावित्रीबाई फुले, अश्या महिला घडल्या नसत्या परंतु आरक्षण आणि सुरक्षा या मुळे हे त्यांना सर्व शक्य झाले.

शिफारशी:

महिला व विकास यासंबंधीच्या प्रश्नांची गुंतागुंत लक्षात घेऊन धोरणे आखणे आवश्यक आहे. महिलांची व मुलींची सुरक्षितता यांना प्राधान्य देण्यात यावे. केवळ जादा पोलिस अधिकारी नेमून किंवा बसमध्ये महिलांसाठी राखीव जागा ठेऊन महिलांना सुरक्षित राहण्यासाठी उपाय योजनेची गरज आहे. रस्त्याच्या दुतर्फा, प्रमुख महामार्ग, पदपथ, बस थांबे, रेल्वे फलाट, बस आगरचे आणि रेल्वे फलाटाचे प्रवेश द्वार व बाहेर पाडण्याचे मार्ग येथे पुरेसा उजेड असेल अशी व्यवस्था करावी. सर्व प्रमुख रस्त्यांनी सिसिटीव्ही कॅमेरे लावावे, शाळा, महाविद्याले, धार्मिक ठिकाणी सिसिटीव्ही लावणे आवश्यक आहे.

संदर्भ:

1. आरक्षण हे पुरेशा प्रतिनिधित्वासाठी आहे, गरिबी निर्मूलन नाही". द वायर . 19 डिसेंबर 2020 रोजी पुनर्प्राप्त .
2. राजगोपाल, कृष्णदास (११ जून २०२०). "आरक्षणाचा अधिकार हा

मूलभूत अधिकार नाही, पक्षकारांनी कोट्यासाठी याचिका मागे घेतल्याने SC न्यायाधीशांचे

निरीक्षण". हिंदू . ISSN 0971-

751X . 19 डिसेंबर 2020 रोजी

पुनर्प्राप्त .

3. ASSOCHAM Social Development Foundation (ASDF) on "Trends in Tourists inflow in the last three months".
4. Expat professionals shift focus away from India: Survey, The Economic Times, April 28, 2013.
5. Government of India, Ministry of Urban Development, 74th Constitution Amendment Act, 1992.
6. Molestation cases, dowry deaths increase in Pune, Times of India, December 2, 2012
7. National Crime Records Bureau, 2012.
8. Press Release: 'Atithi Devo Bahava' takes a hit: ASSOCHAM; 25% decline in foreign tourists inflow', The Associated Chambers of Commerce and Industry of India, Sunday, March 31, 2013.
9. UN-HABITAT, State of the World's Cities, 2006-2007.
10. Women Grievance Redressal Cell, Crime Branch, Pune. 2013.